

DOI 10.32405/2218-7650-2018-6(35)-110-125
УДК 37 (477)

Лисенко Галина Іванівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства,
Державний вищий навчальний заклад
«Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури»,
м. Дніпро, Україна,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6216-5025>
galynalysenko@i.ua

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДО ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ТЕХНІЧНИХ ВИШАХ УКРАЇНИ В 1920–1930 роках

Анотація. У статті розглядаються основні тенденції процесу підготовки науково-педагогічних кадрів для викладання у технічних закладах вищої освіти УСРР впродовж 1920–1930 років. Відповідно, конкретними завданнями дослідження стало визначення умов формування радянської системи вищої освіти, зокрема технічної в УСРР, в період, що розглядається; встановлення відмінностей системи вищої технічної освіти радянської України; аналіз трансформацій в структурі вищої технічної освіти УСРР на межі 1920 і 1930 років; визначення особливостей процесу підготовки науково-педагогічних кадрів в радянській аспірантурі в означений період. Джерельною базою дослідження виступили численні справи фондів Державного архіву Дніпропетровської області, які стосуються роботи аспірантури провідних ВТУЗів міста Дніпропетровська у 1920–1930 роках. Запровадження планової економіки в радянській країні визначальним чином вплинуло на організацію системи підготовки фахівців для різних галузей промисловості через мережу новостворених вищих технічних навчальних закладів. Чітка планувально-розподільча система торкнулась і системи підготовки фахівців для викладання у ВТУЗах УСРР. Аналіз архівних документів свідчить про розуміння радянськими керівниками у сфері освіти важливості організації педагогічної підготовки майбутніх викладачів, зокрема вищих навчальних закладів технічного профілю. Деякі моменти індивідуальних планів радянських аспірантів щодо організації і оформлення звітності за педагогічну практику було б дуже корисно відновити в сучасній дійсності з метою налагодження якісної педагогічної підготовки потенційних викладачів.

Ключові слова: вища технічна школа; професорсько-викладацькі кадри; наркомат освіти; аспірантура; індивідуальний план; педагогічна підготовка.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Незважаючи на високотехнологічне інформаційне середовище, яке оточує людину сучасної цивілізації, потреба у першокласних технічних фахівцях залишається наразі актуальною проблемою. В епоху четвертої промислової революції, коли матеріальний світ все більше зливається із віртуальним, а людина майже усувається від безпосереднього управління виробничими процесами, зростає значення гуманітарних наук, призначення яких – зберегти центральне місце Людини у стрімкому цивілізаційному поступі. Зважаючи на головне завдання нової промисловості – задовольнити індивідуальні запити клієнта, головним завданням сучасної системи підготовки технічних фахівців має стати виховання спеціалістів з урахуванням їхніх індивідуальних нахилів і вподобань. Упродовж останньої чверті століття українська система вищої освіти, зокрема технічна вища школа, перебуває в реформаційному стані, намагаючись знайти найкращі підходи до підготовки висококваліфікованих фахівців відповідно до міжнародних стандартів і використовуючи можливості вітчизняного освітянського підґрунтя, зокрема професорсько-викладацького потенціалу. У зв'язку із зазначеними процесами актуальною постає проблема вивчення історичного досвіду підготовки науково-педагогічних кадрів до викладацької діяльності у закладах вищої технічної освіти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед широкого загалу історико-педагогічних досліджень окремим блоком знаходяться роботи, предметом розгляду яких виступають реформаційні процеси у сфері вищої освіти України 1920–1930 років. Так, на думку С. Ховрича, освітянські реформи останньої чверті XIX – перших десятиріч XX ст. істотно вплинули на подальший розвиток технічної освіти і науки [1]. Саме тоді, як стверджує дослідник, були закладені головні засади методики викладання предметів, які широко впроваджувалися за радянської влади і продовжують використовуватись на сучасному етапі розвитку вищої школи. Оскільки першопчатки аспірантури, на думку С. Ховрича, сягають своїм корінням доби зародження перших інженерних центрів, виняткового значення набуває вивчення структури інституту – аспірантури.

Низка дисертаційних досліджень безпосередньо стосується проблем, що є метою нашого дослідження. Так, кандидатські роботи О. Василенко та А. Вороха присвячені розгляду історії розвитку вищої індустріально-технічної освіти в УСРР у 1920–1930 роках [2], [3]. Докторська дисертація

І. Регейло стосується підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації України у ХХ – на початку ХХІ століття, відповідно, у ній детально проаналізовано період, що розглядається у цій статті [4]. Не можна оминати увагою ще одну докторську дисертацію – І. Федосової, яка висвітлює особливості розвитку вищої інженерно-технічної освіти в Україні наприкінці ХІХ – у 1930 роках ХХ ст. [5].

Окремо слід відзначити фундаментальні праці з історії української освіти С. Сірополка, А. Алексюка, які допомогли визначити загальні тенденції становлення і розвитку української радянської системи вищої освіти у 1920-1930 роках [6], [7].

Щодо джерельної бази дослідження вважаємо, що цінна інформація міститься у численних справах фондів Державного архіву Дніпропетровської області, які стосуються навчальної, організаційної та наукової діяльності провідних ВТУЗів нашого міста (традиційна для радянського періоду аббревіатура – вищий технічний учбовий заклад), але слід враховувати фрагментарність збережених матеріалів періоду 1920–1930 років [8], [9].

Незважаючи на достатню кількість історико-педагогічних досліджень періоду становлення радянської системи вищої технічної освіти, питання підготовки науково-педагогічних кадрів для ВТУЗів розглядалося недостатньо глибоко, тому вважаємо за необхідне за допомогою архівних джерел максимально повно дослідити означену проблему.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є виявлення основних тенденцій процесу підготовки науково-педагогічних кадрів для викладання у технічних вищих закладах освіти УСРР упродовж 1920–1930 років. Відповідно, конкретними *завданнями* дослідження є: 1) визначення умов формування радянської системи вищої освіти, зокрема технічної в УСРР, в період, що розглядається; 2) встановлення відмінностей системи вищої технічної освіти радянської України; 3) аналіз трансформацій в структурі вищої технічної освіти УСРР на межі 1920 і 1930 років; 4) визначення особливостей процесу підготовки науково-педагогічних кадрів в радянській аспірантурі в означений період.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як теоретико-методологічні засади дослідження прийнято загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, науковості, які забезпечують розгляд обраних фактів і явищ всебічно, з усіма їх проявами у часі та просторі, виходячи суто з природи досліджуваних сюжетів,

причини їх генезису, еволюційних змін та наслідків. Концепція дослідження полягає у глибокому переконанні, що належним чином організована психолого-педагогічна підготовка викладача технічного закладу вищої освіти є запорукою його результативної професійної науково-педагогічної діяльності, генерації молодих кадрів технічних напрямів із переважальними гуманістичними морально-етичними світоглядними установками, спрямованими на творчість у професійній сфері, постійний саморозвиток і самовдосконалення. Для удосконалення сучасної системи підготовки викладачів технічного профілю до педагогічної діяльності необхідно ретельно дослідити історичний досвід поставленої проблеми.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із спеціальних методів історико-педагогічного дослідження застосовано хронологічний, історико-генетичний та історико-системний методи. Хронологічний метод надав можливість в історичній ретроспективі дослідити історію суспільних явищ і процесів, що вплинули на становлення системи педагогічної підготовки викладачів технічних вишів в означений період. Історико-генетичний метод допоміг проаналізувати архівні і наукові джерела з метою отримання достовірних результатів. Історико-системний аналіз застосовано з метою виявлення основних компонентів системи педагогічної підготовки викладачів, виявлення особливостей і тенденцій її розвитку. Для формулювання висновків за результатами дослідження використано системно-узагальнювальний метод.

Декретом радянського уряду від 26 січня 1919 р. всі українські вищі навчальні заклади одержавлювалися і передавалися під контроль Народного комісаріату освіти. Так, як приклад, спочатку був одержавлений, а потім розформований Приватний політехнічний інститут у місті Катеринослав, який готував студентів на електромеханічному й інженерному факультетах. У 1920 р. він стає Катеринославським державним політехнічним інститутом, а вже у 1921 р. на основі інженерного факультету постає Катеринославський вечірній робітничий будівельний технікум, щоб у 1930 р. перетворитися на Дніпропетровський будівельний інститут.

Загалом, українська радянська система вищої освіти почала формуватися на початку 1920 років за «схемами народної освіти» Григорія Гринька (народний комісар освіти радянської України в 1920–1922 рр.). У березні 1920 р. у Харкові відбулася I Всеукраїнська нарада з питань освіти, де затверджено Схему народної освіти УСРР. Дослідники схвально оцінюють запропоновану для втілення у життя схему розбудови системи

освіти, оскільки вона передбачала навчання дітей із 15-річного віку у професійній школі, що відповідало поширеним в тогочасній педагогічній думці ідеям про трудову школу і «вільне виховання» [7, с. 160]. У 1922 р. розроблено і затверджено «Кодекс законів про народну освіту в УСРР», згідно з яким професійну освіту надавали профшколи, технікуми й інститути. Технікуми як вищі навчальні заклади денної і вечірньої форм навчання готували працівників вищої кваліфікації (майстрів, помічників інженерів, інженерів вузької спеціалізації), тоді як призначенням інститутів була підготовка «організаторів-керівників народного господарства» (згідно з вищезазначеним Кодексом). Оскільки було проголошено загальнообов'язкову професійну освіту, основні надії в процесі масової підготовки висококваліфікованих робітників поклалися на технікум – «прямий продукт революції», а традиційні класичні університети визнавалися «фортецею буржуазної освіти», яку треба безжально знищити [7, с. 162]. Дослідник А.Алексюк проводить безпосередню паралель між випускниками радянських технікумів 1920 років, які після чотирирічного навчання і дворічного виробничого стажування отримували звання інженера певної спеціалізації, і сучасними бакалаврами із схожою за терміном і змістом теоретичною і практичною підготовкою.

За схемою народної освіти УСРР Г. Гринька, окрім професійної школи, технікуму й інституту, також передбачено існування академій з дворічним терміном навчання для підготовки вчених з певної галузі науки. У планах підготовки педагогів та науковців у вищезазначеній схемі не передбачались технікуми відповідного профілю, а після трирічної професійної школи і отримання річного практичного стажу молодь могла йти відразу до інституту, опісля чого – до академії [6, с. 654]. Але розглянута схема Г. Гринька не була в означеному вигляді втілена у життя, оскільки тодішній заступник народного комісара освіти УСРР Я. Ряппо вніс до неї зміни. Так, за схемою Я. Ряппо до вищих навчальних закладів, де молодь могла здобути індустріально-технічну освіту, відносилися технікуми, інститути, а також робітничі факультети та вищі професійні курси. Підготовка наукових кадрів мала здійснюватися на окремих науково-дослідних кафедрах та в Академії наук [6, с. 655].

Очільник Головного управління професійної освіти Наркомосу України Ян Ряппо, аналізуючи процес реформування системи вищої освіти, зазначив, що внаслідок розформування університетів в 1920–1921 н.р. в Україні запрацювали 42 інститути та 145 технікумів. У 1922 р. Я. Ряппо висвітлив концептуальні та організаційно-функціональні риси нової системи освіти УСРР на Всеукраїнській конференції з індустріально-

технічної освіти [10, с. 84]. Порівнюючи системи освіти УСРР та РСФРР, Ряппо виділив чотирнадцять їх відмінних рис.

Слід відзначити думку проф. А. Алексюка про відсутність будь-якої теоретичної, практичної (психолого-педагогічної) чи методичної підготовки педагогів у дореволюційних університетах [7, с. 173]. До речі, ця думка збігається із твердженням реформатора системи освіти в УСРР Я. Ряппо: «схоластичні» університети, на його думку, не займалися підготовкою педагогів, а «люди науки (професори) не були педагогами» [10, с. 81].

На розбудову системи вищої професійної освіти в УСРР докорінним чином вплинула оголошена XII з'їздом РКП(б) у квітні 1923 р. політика коренізації (в українському варіанті – українізації), справжньою метою якої була не щира турбота про повноцінний розвиток усіх національностей СРСР, а виявлення з подальшим знищенням «неблагонадійних» громадян з буржуазним, контрреволюційним минулим. Політика коренізації в галузі освіти УСРР проходила як українізація всієї системи народної освіти. Водночас, починаючи з 1921 р., щороку проводилися «чистки» студентського складу; навіть були рознарядки щодо кількості студентів, яких треба було виключити як «класово чужі елементи» – наприклад, для вишів індустріально-технічного профілю на 1924 р. стояв план у 12% [7, с. 179]. Нарком освіти М. Скрипник у своїх виступах підкреслював заниженість вимог під час вступу робітничої і селянської молоді, що спричиняло низьку якість їхнього подальшого навчання. Водночас частими були випадки, коли студенти приховували своє соціальне походження і в разі викриття їх звільняли з вищих шкіл навіть з останнього курсу [6, с. 747].

Народний комісаріат освіти у 1924–1927 роках очолював Олександр Шумський, який активно сприяв широкому впровадженню української мови й українознавства в навчальні плани шкіл, технікумів, інститутів. Але вже з 1927 р. з'явилися ознаки зворотнього боку українізації, а саме – почалися пошуки національних контрреволюційних елементів, що призвело до заміщення Шумського на посаді наркома освіти УСРР Миколою Скрипником.

На думку проф. А. Алексюка, вже наприкінці 1920 років розпочався тотальний наступ радянської більшовицької верхівки на систему народної освіти України, що після століть русифікаторської антиукраїнської політики царизму внаслідок подій Української національно-демократичної революції стала на шлях демократизації. Ціла низка різноманітних постанов ЦК РКП(б), ВКП(б) сприяли централізації, стандартизації, русифікації, бюрократизації всієї системи освіти радянської України аж до кінця 1980 років [7, с. 192].

Дослідник С. Сірополко у своїй фундаментальній праці з історії української освіти навів порівняльну схему систем народної освіти УСРР та РСФРР у 1926–1927 роках, завдяки якій добре простежується відмінність підходів українського та російського наркоматів освіти до питань навчання і виховання молоді. Українська професійна школа орієнтувала робітничу і селянську молодь на оволодіння конкретними спеціальностями вже з 15-річного віку, тоді як російські освітні діячі обстоювали необхідність загальноосвітньої школи до 17-річного віку. Але різний статус технікумів в УСРР та РСФРР спричинив проблеми, які відчували на собі їх випускники, вирішивши поїхати працювати в сусідню республіку. Ті складнощі, з якими зіткнулися молоді фахівці під час працевлаштування, стали зручним приводом для наступу російського керівництва на українську систему освіти. Саме М. Скрипник, який змістив О. Шумського на посаді наркома освіти у 1927 р., розпочав демонтаж самобутньої української системи освіти, обстоюючи ідею необхідності уніфікації систем освіти в загальносоюзних межах. На Всесоюзній партійній нараді у Москві в 1930 р. заслухано доповідь М. Скрипника про уніфікацію систем народної освіти в СРСР, що мало наслідком для УСРР перетворення трудових семирічних шкіл на загальноосвітні десятирічні, переведення технікумів до категорії середніх шкіл, а також відновлення університетської освіти.

Оскільки очільники радянської держави прагнули перетворити відсталу переважно аграрну країну на потужну індустріально розвинену з метою поширення пролетарської революції на весь світ, то, зрозуміло, важливим напрямом радянської державної політики стала розбудова системи підготовки армії технічних фахівців, які мали у стислі чітко визначені терміни розбудувати важку промисловість радянської країни.

Державна система вищої технічної освіти у 1920–1930 роках (згідно з дослідженням І. Федосової) будувалася таким чином: по-перше, було визначено структуру ВТНЗ; по-друге, розроблено нові правила прийому студентів за партійно-класовим принципом, оскільки перевага надавалася пролетарським кадрам, постала необхідність організувати робітфаки для підготовки молоді до навчання у вищих навчальних закладах; по-третє, зміцнювались зв'язки навчання із виробництвом шляхом запрошення заводських фахівців до навчальної роботи у технічних вишах [5]. І. Федосова стверджує, що після затвердження у квітні 1920 р. Головнопрофосвіти РРФСР «Основних положень реформи вищої технічної школи» цей документ став визначальним і для українських вищих технічних навчальних закладів. До 1923/1924 н. р. навчання у ВТНЗ тривало три роки за триместрами, включаючи літню виробничу практику. Основними формами організації навчального процесу визнано

лабораторні і семінарські заняття, а лекція застосовувалась лише для пояснення причинно-наслідкових зв'язків, глибокого аналізу подій і явищ.

Для розробки навчальних планів і програм на факультетах створювались предметні комісії, завданням яких було поєднати теоретичну і практичну підготовку фахівців, необхідних для потреб держави. Так, практична складова реалізовувалась як в стінах ВТНЗ – у лабораторіях, на навчально-виробничих установках, так і безпосередньо на виробництві – заводах, фабриках, будівельних об'єктах.

Упродовж першого десятиліття існування УСРР (1919–1929 рр.) серйозних змін зазнав штат педагогічних кадрів, які забезпечували процес підготовки молодих спеціалістів технічного профілю. Так, значна кількість викладачів, які мали сумнівне (для радянської влади) минуле, були звільнені, до викладання допускалися лише політично «благонадійні» викладачі. До речі, відбувся поділ кафедр на навчальні і науково-дослідні, тобто навчання було відокремлено від науки. Незважаючи на те, що система наукових ступенів і вчених звань була скасована, вже у 1922 р. у «Кодексі законів про народну освіту УСРР» було визнано ступінь доктора наук, що визначає «вищу вчену кваліфікацію і присуджується особам, які зарекомендували себе науковими дослідженнями». Підготовка науковців відбувалася при науково-дослідних кафедрах під керівництвом відомих учених, де з 1922 р. почала діяти аспірантура відповідно до першого нормативно-правового акту, що регламентував її діяльність – «Правила вступу до аспірантури» [4]. При Наркомосі УСРР діяв Науковий комітет, який виконував функції центрального органу з атестації науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації; також працював Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСВ) для надання допомоги науковим працівникам. До компетенції комітету і Президії Головнауки входило присудження наукових ступенів та реєстрація раніше отриманих.

Упродовж 1930 років тривала галузева реорганізація вищих навчальних закладів для забезпечення потреб народного господарства у фахівцях інженерно-технічного профілю [4]. Якщо до 1929 р. не було чіткого плану підготовки фахівців (в кількісному і фаховому відношенні), то опісля запровадження п'ятирічних планів індустріального будівництва система вищої технічної освіти УСРР набула чіткої галузевої структури і централізованого характеру. Так, дослідники історії Дніпропетровського будівельного інституту О. Бистряков та В. Большаков у своїй книзі наводять лист Голови Окрвиконкому Яблокова і Голови Міськради Богданової до Наркомату просвіти УСРР, датований 10 грудня 1929 р. У документі аргументовано доводиться необхідність реорганізації Дніпропетровського будівельного технікуму на будівельний інститут, оскільки у зв'язку із щорічним збільшенням обсягів будівництва на

Дніпропетровщині гостро відчувається брак інженерно-технічних кадрів. Зокрема, наводяться дані щодо забезпеченості місцевих будівельних організацій потрібними фахівцями лише на 25%, у зв'язку з чим організації змушені використовувати для керівництва будівельними роботами студентів будівельного технікуму, навіть другого курсу [11, с. 40].

З метою забезпечення різних галузей радянської економіки кваліфікованими фахівцями, на базі факультетів вже чинних технічних вишів утворювались нові заклади, безпосередньо пов'язані із виробництвом. Так, у Дніпропетровську в 1930 р. постали відразу чотири вищі технічні навчальні заклади: Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут (на базі Дніпропетровського будівельного технікуму), Дніпропетровський інститут інженерів залізничного транспорту (на базі Дніпропетровського політехнікуму та факультету шляхів сполучення Київського інституту інженерів залізничного транспорту), Дніпропетровський хіміко-технологічний інститут (на базі хіміко-технологічного факультету Гірничого інституту), Дніпропетровський металургійний інститут (на базі металургійного факультету Гірничого інституту).

Керівним органом з підготовки наукових кадрів стала Центральна аспірантська комісія при Упрнауці Наркомосу. Затверджено вимоги щодо формування «партійно-класового» складу аспірантури: так, 50% аспірантів повинні мати робітниче походження і 40% – партійну приналежність. У 1934 р. визначено два наукові ступені – кандидата і доктора наук, а також вимоги щодо порядку їх присудження, затверджено переліки вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів, у яких дозволявся захист кандидатських і докторських дисертацій. Але особам, які були відомі своїми видатними працями, винаходами і відкриттями, вчені ступені кандидата і доктора наук могли присвоювати без захисту дисертацій.

Дослідницею І. Регейло доведено, що впродовж 1930 років було централізовано процес підготовки і атестації кадрів вищої кваліфікації, зокрема, завдяки створенню Вищої атестаційної комісії (ВАК) при президії Всесоюзного комітету у справах вищої технічної школи (ВКВТШ). Останній було утворено у 1932 р. при Центральному виконавчому комітеті СРСР [6, с. 749]. З'ясовано, що в Україні протягом 1932–1937 років постали Інститути червоної професури як вищі партійні заклади з метою підготовки висококваліфікованих ідеологічно сформованих кадрів для радянських державних інститутів.

В архіві Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДО) у фонді 4157, справі 30 зберігається «Положення про аспірантуру», затверджене Раднаркомом СРСР 31 березня 1939 р., де аспірантура визначається основною формою підготовки професорсько-викладацьких і наукових кадрів. В радянську аспірантуру приймалися громадяни СРСР не старше за

40 років із повною вищою освітою, які проявили схильність до педагогічної та науково-дослідної роботи (пункт 4). Основним змістом індивідуального плану аспіранта визначалась його самостійна робота, спрямована на підготовку до педагогічної та науково-дослідної роботи (пункт 14). Підготовка аспіранта, обмежена трирічним терміном, включала шість видів робіт: 1) теоретичні заняття з однієї соціально-економічної дисципліни, двох іноземних мов і спеціальних дисциплін з обраної наукової галузі; 2) участь у методичній роботі кафедри, відвідування лекцій, консультацій та лабораторних занять найдосвідченіших професорів та викладачів; 3) педагогічна робота із спеціальності, починаючи з другого року навчання, з оплатою не більше за 50% посадового окладу асистента; 4) самостійне виконання науково-дослідної роботи, пов'язаної з темою дисертації, починаючи з першого року підготовки; 5) проходження науково-виробничої практики після першого року навчання (для тих аспірантів, які не мали виробничого стажу); 6) підготовка і захист дисертації [арк. 16–18]. Не рідше, ніж двічі на рік, радянський аспірант мав звітувати на засіданні кафедри про виконання індивідуального плану (пункт 17). Цікавим фактом є заборона аспірантам працювати за сумісництвом, окрім педагогічної роботи, про умови якої зазначалося вище (пункт 26). Випускниками аспірантури вважалися особи, які виконали індивідуальний план і захистили дисертаційну роботу (пункт 28). Розподілом осіб, які закінчили аспірантуру при вищих навчальних закладах, займалися наркомати згідно з планом, затвердженим Всесоюзним комітетом у справах вищої школи (пункт 29 Положення про аспірантуру).

У тому ж 1939 р., 16 вересня, Раднарком СРСР затвердив Положення про заочну аспірантуру за № 1469 (примірник документа зберігається у фонді 4157, справі 30). Цікаво відзначити, що згідно з цим Положенням перевагу під час зарахування в аспірантуру мають особи з більшим виробничим стажем, або з науковими працями чи винаходами, або з дипломом з відзнакою, а також ті, що знаходяться на науковій або науково-педагогічній роботі. Водночас в індивідуальному плані аспіранта-заочника педагогічна складова (як це передбачено в Положенні про очну аспірантуру) відсутня [арк. 28]. Вочевидь, що на випускників заочної аспірантури не покладалися надії щодо поповнення штату науково-педагогічних працівників ВУЗів.

Натомість, набагато активніше контролювалася ситуація щодо підготовки аспірантів денної форми навчання. Так, у фонді 4157, справі 30 також зберігається Наказ Народного Комісаріату Чорної Металургії СРСР № 259 від 3 травня 1939 р. «Про підготовку аспірантів у ВТУЗах Народного Комісаріату Чорної Металургії». Так, з метою покращення підготовки аспірантів НКЧМ наказав директорам інститутів (зокрема директору

Дніпропетровського металургійного інституту) повністю втілити у життя Положення про аспірантуру від 31 березня 1939 р., особисто затвердити індивідуальні плани і дисертаційні теми аспірантів до 20 травня 1939 р., запровадити звіти аспірантів наприкінці кожного семестру і надавати рішення кафедр щодо аспірантських звітів до Головного управління учбовими закладами (ГУУЗ) не пізніше за 1 люте і 5 липня. Начальнику ГУУЗ Народний Комісаріат Чорної Металургії наказав встановити систематичний контроль за якістю навчання аспірантів, з метою розширення підготовки аспірантів представити на затвердження Наркому 5-річний план підготовки аспірантів у ВТУЗах; не пізніше ніж 15 травня 1939 р. представити на затвердження Всесоюзного комітету у справах вищої школи план розподілу випускників аспірантури 1939 р., а також до 10 травня надати ВТУЗам контрольні цифри прийому нових аспірантів. Директорам підприємств НКЧМ наказав здійснювати широку підтримку в роботі аспірантам, які проходять науково-виробничу практику; відкомандировувати осіб, зарахованих до аспірантури, у розпорядження ВТУЗів не пізніше ніж 15 днів після зарахування. В окремому підпункті Наказу міститься заборона аспірантам працювати за сумісництвом, окрім педагогічної роботи. Відповідальність за порушення цієї заборони несе сам аспірант і керівник підприємства [арк. 20].

До речі, питання про сумлінну підготовку аспірантів до майбутньої науково-педагогічної роботи постало на порядку денному через виявлені недоліки в роботі аспірантури. Так, у «Протоколі зібрання аспірантів Дніпропетровського гірничого інституту та їх керівників» від 17 березня 1939 р. зазначено, що «відсутні ретельно розроблені індивідуальні плани роботи аспірантів, ...немає повної ясності в питаннях участі їх в педагогічній роботі», натомість «мають місце випадки перевантаження аспірантів роботою, що не має відношення до дисертаційної чи викладацької» [арк. 1–3, ф. 319, оп. 1д, спр. 26]. Водночас, серед матеріалів про роботу аспірантури Дніпропетровського гірничого інституту за 1939 р. міститься кілька навчальних планів підготовки аспірантів по різних кафедрах, з майже однаковою схемою педагогічної підготовки майбутніх викладачів. На першому році навчання аспірант повинен відвідувати лекції, консультації, лабораторні та інші заняття свого керівника з метою ознайомлення з важливими методичними питаннями викладання (4 години на тиждень). На другому році – паралельно із педагогічним спостереженням вже приступити до керівництва практичними заняттями зі студентами (4–6 годин на тиждень), а також впродовж 15 днів керувати виробничою практикою студентів. На третьому році – взяти участь у роботі з керівництва дипломним проектуванням студентів, що разом з проведенням практичних занять передбачає понад 200 годин педагогічної

практики аспіранта (із загального обсягу його навантаження в 420 годин) [арк. 8–11, ф. 319, оп. 1д, спр. 26]. Можна припустити, що за умови реального проходження радянськими аспірантами педагогічної практики впродовж усього періоду навчання, вони мали можливість сформувати необхідні вміння і навички для успішного провадження своєї подальшої науково-педагогічної діяльності.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, під час дослідження встановлено, що у 1920–1930 роки українська радянська вища освіта переживала складні часи реформування, що проявилось у пошуках українськими радянськими функціонерами нових форм і методів підготовки ідеологічно і професійно «благонадійних» громадян. Ці пошуки призвели до повного заперечення університетської освіти на початку 1920 років, скасування викладацьких ступенів, звань, привілеїв, запровадження колективних методів навчання і оцінювання з подальшим відновленням університетів на початку 1930 років і пов'язаної з ними системи підготовки професорсько-викладацьких кадрів. Хоча слід визнати, що плани перших наркомів освіти щодо розбудови системи професійної освіти були б успішно втілені у життя, якби із 1927 р. не розпочався масований наступ Москви на українське суспільство, змушуючи його відмовитися від національного демократичного напрямку розвитку, зокрема у сфері освіти. Запровадження планової економіки в радянській країні визначальним чином вплинуло й на організацію системи підготовки фахівців для різних галузей промисловості через мережу новостворених вищих технічних навчальних закладів. Чітка планувально-розподільча система торкнулась і системи підготовки фахівців для викладання у ВТУЗах УСРР. Аналіз «Положення про аспірантуру» від 1939 р. свідчить про розуміння радянськими керівниками у сфері освіти важливості організації педагогічної підготовки майбутніх викладачів, зокрема вищих навчальних закладів технічного профілю.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, слід визнати наявність планої, продуманої системи теоретичної і практичної підготовки майбутніх викладачів ВТУЗів до науково-педагогічної діяльності у 1920–1930 роках. Деякі моменти індивідуальних планів радянських аспірантів щодо організації і оформлення звітності за педагогічну практику було б дуже корисно відновити в сучасній дійсності з метою налагодження якісної педагогічної підготовки майбутніх викладачів. Подальші документи, виявлені нами в архівних фондах, доводять тенденцію збереження тотального контролю з боку радянського керівництва над процесом якісної підготовки науково-

педагогічних кадрів. У перспективі подальших досліджень – аналіз особливостей професійно-педагогічного формування особистості викладача технічного ВНЗ у 1940–1960 роках.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] С. М. Ховрич, «Становлення та розвиток вищої технічної освіти Наддніпрянської України (остання чверть XIX – перші десятиріччя XX ст.)», дис. канд. наук, Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, Україна, 2004.
- [2] О. В. Василенко, «Вища індустріально-технічна освіта в УСРР у 20-х роках XX ст.», дис. канд. наук, Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, Україна, 2011.
- [3] А. О. Ворох, «Розвиток вищої технічної освіти в Україні (20–30-ті рр. XX ст.)», дис. канд. наук, Луганськ. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, Україна, 2006.
- [4] І. Ю. Регейло, *Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації України у XX – на початку XXI століття*. Київ, Україна : Освіта України, 2014.
- [5] І. В. Федосова, «Розвиток вищої інженерно-технічної освіти в Україні (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)», дис. д-ра наук, Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, Україна, 2014.
- [6] С. Сірополко, *Історія освіти в Україні*. Київ, Україна: Наукова думка, 2001.
- [7] А. М. Алексюк, *Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія*. Київ, Україна: Либідь, 1998.
- [8] Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). Ф.319 (Дніпропетровський гірничий ін-т ім. Артема), оп. 1д, спр. 26. Матеріали про роботу аспірантури за 1939 р.
- [9] ДАДО. Ф.4157 (Дніпропетровський інженерно-будівельний ін-т), оп. 1, спр. 30. Накази і програми Всесоюзного комітету у справах вищої школи при Раднаркомі СРСР про підготовку аспірантів у 1939 р.
- [10] М. Виговський, «Ян Ряппо: реформатор системи освіти в Україні 1920-х років», *Пам'ять століть*, № 2, с. 79–89, 2004.
- [11] В. И. Большаков и А. Г. Быстряков, *История строительного архитектурного образования в Екатеринославе – Днепропетровске: от технических курсов до строительного института*. Днепропетровск, Украина: ПГАСА, 2005.

TRAINING PROFESSIONALS FOR TEACHING IN TECHNICAL UNIVERSITIES OF UKRAINE IN 1920–1930's.

Galyna Lysenko,

Candidate of Historical Sciences
Associate Professor of the Department
of Ukrainian Studies
State Higher Educational Establishment
«Pridneprovsk State Academy
of Civil Engineering and Architecture»,
Dnipro, Ukraine
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6216-5025>
galynalysenko@i.ua

Abstract. The article deals with the main tendencies of the process of preparing scientific and pedagogical staff for teaching in the technical higher educational institutions of the Ukrainian SSR during the 1920's and 1930's. Accordingly, the specific tasks of the study were to determine the conditions for the formation of the Soviet system of higher education, in particular technical in the Ukrainian SSR, in the period that is considered; the establishment of differences in the system of higher technical education in Soviet Ukraine; analysis of transformations in the structure of higher technical education of the Ukrainian SSR on the verge of the 1920s and 1930s; definition of the peculiarities of the process of training scientific and pedagogical staff in the Soviet postgraduate study in the designated period. The source of the research was the numerous cases of funds of the State Archives of the Dnipropetrovsk region concerning the postgraduate study of the leading universities of the city of Dnipropetrovsk in the 1920-30's. The introduction of a planned economy in the Soviet country decisively influenced the organization of a system of training specialists for various industries through a network of newly created higher technical educational institutions. A clear planning and distribution system also touched upon the system of training specialists for teaching in higher technical schools of the Ukrainian SSR. The analysis of archival documents shows the understanding by the Soviet leaders in the field of education the importance of organizing pedagogical training for future teachers, in particular higher education institutions of technical profile. Some moments of the individual plans of Soviet postgraduate students in organizing and reporting on pedagogical practice would be very useful to be restored in modern reality in order to establish qualitative pedagogical training for potential teachers.

Key words: higher technical school; professorial teaching staff; education commission; postgraduate study; individual plan; pedagogical preparation.

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ К ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ УКРАИНЫ В 1920–1930 годах

Лысенко Галина Ивановна,
кандидат исторических наук,
доцент кафедры украиноведения,
Государственное высшее учебное заведение
«Приднепровская государственная академия
строительства и архитектуры»,
г. Днепр, Украина,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6216-5025>
galynalysenko@i.ua

Аннотация. В статье рассматриваются основные тенденции процесса подготовки научно-педагогических кадров для преподавания в технических высших учебных заведениях УССР в 1920–1930 годах. Соответственно, конкретными задачами исследования стало определение условий формирования советской системы высшего образования, в частности технического, в УССР в рассматриваемой период; установление отличий системы высшего технического образования советской Украины; анализ трансформаций в структуре высшего технического образования УССР на грани 1920 и 1930 лет; определение особенностей процесса подготовки научно-педагогических кадров в советской аспирантуре в указанный период. Источниковой базой исследования выступили многочисленные дела фондов Государственного архива Днепропетровской области, касающиеся работы аспирантуры ведущих ВТУЗов города Днепропетровска в 1920–1930 годах. Введение плановой экономики в советской стране значительным образом повлияло на организацию системы подготовки специалистов для различных отраслей промышленности через сеть вновь созданных высших технических учебных заведений. Четкая планировочно-распределительная система коснулась и системы подготовки специалистов для преподавания во ВТУЗах УССР. Анализ архивных документов свидетельствует о понимании советскими руководителями в сфере образования важности организации педагогической подготовки будущих преподавателей, в том числе высших учебных заведений технического профиля. Некоторые

моменти індивідуальних планов советских аспирантов по организации и оформлению отчетности относительно педагогической практики было бы очень полезно восстановить в современной действительности с целью налаживания качественной педагогической подготовки потенциальных преподавателей.

Ключевые слова: высшая техническая школа; профессорско-преподавательские кадры; наркомат образования; аспирантура; индивидуальный план; педагогическая подготовка.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] S. M. Khovrych, «Stanovlennia ta rozvytok vyshchoi tekhnichnoi osvity Naddnyprianskoi Ukrainy (ostannia chvert KhIKh – pershi desiatyrichchia KhKh st.)», dys. kand. nauk, Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. Kyiv, Ukraina, 2004.
- [2] O. V. Vasylenko, «Vyshcha industrialno-tekhnichna osvita v USRR u 20-kh rokakh KhKh st.», dys. kand. nauk, Kharkiv. nats. un-t im. V. N. Karazina. Kharkiv, Ukraina, 2011.
- [3] A. O. Vorokh, «Rozvytok vyshchoi tekhnichnoi osvity v Ukraini (20–30-ti rr. KhKh st.)», dys. kand. nauk, Luhansk. nats. ped. un-t im. Tarasa Shevchenka. Luhansk, Ukraina, 2006.
- [4] I. Yu. Reheilo, Pidhotovka naukovykh i naukovo-pedahohichnykh kadriv vyshchoi kvalifikatsii Ukrainy u KhKh – na pochatku KhKhI stolittia. Kyiv, Ukraina: Osvita Ukrainy, 2014.
- [5] I. V. Fedosova, «Rozvytok vyshchoi inzhenerno-tekhnichnoi osvity v Ukraini (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)», dys. d-ra nauk, Uman. derzh. ped. un-t im. Pavla Tychyny. Uman, Ukraina, 2014.
- [6] S. Siropolko, Istoriia osvity v Ukraini. Kyiv, Ukraina: Nauk. dumka, 2001.
- [7] A. M. Aleksiuk, Pedahohika vyshchoi osvity Ukrainy. Istoriia. Teoriia. Kyiv, Ukraina: Lybid, 1998.
- [8] Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti (dali DADO). F.319 (Dnipropetrovskiyi hirnychiy in-t im. Artema), op. 1d, spr. 26. Materialy pro robotu aspirantury za 1939 r.
- [9] DADO. F.4157 (Dnipropetrovskiyi inzhenerno-budivelnyi in-t), op. 1, spr. 30. Nakazy i prohramy Vsesoiuznogo komitetu u spravakh vyshchoi shkoly pry Radnarkomi SRSR pro pidhotovku aspirantiv u 1939 r.
- [10] M. Vyhovskyi, «Ian Riappo: reformator systemy osvity v Ukraini 1920-kh rokiv», Pamiat stolit, № 2, s. 79–89, 2004.
- [11] V. I. Bol'shakov i A. G. Bystryakov, Istoriya stroitel'no-arhitekturnogo obrazovaniya v Ekaterinoslave – Dnepropetrovske: ot tekhnicheskikh kursov do stroitel'nogo instituta. Dnepropetrovsk, Ukraina: PGASA, 2005.